

аграрників і Науково-дослідного інституту селянства в Черкасах та інших осередків.

1. Бондар В.В. Українська історіографія про дослідників-сучасників аграрної історії Поділля другої половини XIX – початку XX ст. // *Матеріали XII Подольської історико-краєзнавчої конференції. – Кам'янець-Подільський, 2007. – Т. 1.*
2. Бондар В.В. Нові методологічні підходи вітчизняної історіографії у дослідженнях українського селянства пореформеного періоду // *Питання аграрної історії України та Росії. Матеріали своїх наукових читань, присвячених пам'яті Д.П. Пойди. – Дніпропетровськ, 2008.*
3. Бондар В.В. Вітчизняні селянсько-інституційні і їх роль у вивченні історії українського селянства пореформеної доби // *Історіографічні дослідження в Україні. – К., 2008. – № 19.*
4. Бондар В.В. Політичні партії і селянство напередодні і в період першої російської революції на Поділлі (історіографія проблеми) // *Наукові записки, Збірник праць молодих вчених та аспірантів. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. Подільський осередок. – Київ; Хмельницький, 2008. – Т. 14.*
5. Бондар В.В. Суб'єктивний фактор у проведенні реформи 1861 р. в українському селі: до історіографічної проблеми // *Український селянин. – Черкаси, 2008. – № 11.*
6. Бондар В.В. Сучасна історіографія аграрної історії України другої половини XIX – початку XX ст. на сторінках „Українського історичного журналу” // *Український історичний збірник. – К., 2008. – Вип. 11.*
7. Бондар В.В. Сучасна історіографія проблем селянського господарства України пореформеного періоду // *Український історичний збірник. – К., 2009. – Вип. 12.*
8. Бондар В.В. Проблеми історії українського селянства у науковій спадщині Івана Гуржія // *Гуржійські історичні читання. – Черкаси, 2009.*
9. Бондар В.В. Аграрна і соціальна історія пореформеного селянства в сучасному українському історіописанні: автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук. – К., 2010.
10. Бондар В.В. Аграрна і соціальна історія пореформеного селянства в сучасному українському історіописанні: дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук. – К., 2010.

М.В. Захарченко

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ВИВЧЕННЯ РАДЯНСЬКИМИ ІСТОРИКАМИ ОСВІТИ НА СЕЛІ В УКРАЇНСЬКІЙ СРР В 20-х рр. XX ст.

„Навчання наукам сприяє розвитку чеснот в людях з хорошими духовними здібностями; а в людях, що не мають таких завдатків, воно веде лише до того, що вони стають ще гіршими й дурнішими” – зазначав Д. Локк. Освіта – це цілісна самостійна система, це процес розвитку особистості, що здійснюється як сторонніми педагогами, так і особою самостійно. Основний шлях освіти – навчання.

Сьогодні в Україні спостерігається загальнодержавне зацікавлення питаннями освіти та механізмами формування національно-культурної політики. У сучасних умовах простежується цілком

закономірна тенденція до вивчення освітянського досвіду минулих років.

На сьогоднішній день слід зазначити, що проблема дослідження освіти УСРР в 20-х рр. XX ст. привертала до себе увагу таких дослідників, як О.М. Іванова [1], В.А. Козлов [2], Л.В. Черкашин [3], О.М. Шпортенко [4] та інших. Автор статті ставить за мету з'ясувати основні тенденції вивчення радянськими істориками освіти на селі в УСРР у 20-х рр. XX ст. Об'єктом дослідження є радянська історіографія з питань освіти на селі в 20-і рр. XX ст.; предметом – основні аспекти розвитку освіти від ідеологічних до матеріалістичних та вузько професійних.

Значна кількість праць з освітянської проблематики була видана в 20-ті рр. XX ст. Особливістю історіографії 1920-х – першої половини 1950-х рр. є те, що праці даного періоду були переважно агітаційно-пропагандистського характеру. Здебільшого це були агітзбірники, методичні поради для працівників освіти як шкільної, так і дошкільної, для працівників культурно-освітніх установ, закладів охорони здоров'я, а також численні брошури, розраховані на широке коло читачів. Проте варто зазначити, що ці брошури мали низку недоліків, зокрема недостатню джерельну базу, низький теоретичний рівень. Дослідженню освіти в українському селі 20-х рр. XX ст. приділено увагу у працях П. Духна [5], Я. Кацанова [6], Л. Когана [7] та ін.

Так, П. Духно, який досліджував школу на селі та її громадську роль, показав у своїй праці не лише роль школи на теренах радянського села, а й вказав на основні проблеми та потреби сільської школи. Зокрема увага у даній праці приділялась таким значущим для того часу аспектам, як навчальні, господарчі справи, соціально-економічне оточення, соціально-культурні обставини, тобто все те, що цікавило селян з даного питання. Одне з пріоритетних завдань, яке виділив дослідник, стосувалося якнайшвидшого охоплення шкільною освітою дітей від 8 до 15 р. П. Духно доводив, що саме через школу селянинові можна допомогти розібратися в радянських законах, саме через школу він навчиться „культурно” організувати своє господарство, завдяки школі селяни набувають навичок колективного життя, усвідомлюють користь кооперування, і нарешті „сама школа зруйнує свої кам'яні мури й вийде на широкий громадський шлях спільної праці” [5, 47].

Ліквідацію неписьменності та малописьменності, шкільне навчання та політосвітні установи на селі висвітлено у праці Я. Кацанова. Автор звернув увагу на основну роль школи – „виховати покоління, здатне остаточно встановити комунізм” [6, 5]. Дослідник подав дані та провів порівняльний аналіз про охоплення початковою освітою як учнів села, так і міста. Проте у праці йдеться не лише про позитивні сторони радянської шкільної освіти, автор зазначає, що „радянська школа далеко ще не відповідає тим величезним вимогам, які поставив їй сучасний етап соціалістичного будівництва” [6, 12].

Дослідженню сільської школи та долі сільського вчителя приділена увага у праці Л. Когана, дослідник акцентує увагу на педагогічній та громадській роботі вчителя, яку він виконує на селі [7, 55]. Проте також

автор зазначає, що сільський вчитель „ще не досить підготовлений, він ще не опанував сучасними педагогічними методами, однак, знає одну велику правду: гарно засвоюється учнями те, що цікаво” [7, 57].

Проблеми загального початкового навчання на Україні аналізував та досліджував В. Арнаутів. Він зокрема акцентував свою увагу на завищених показниках запровадження загального навчання, проте все ж таки зазначав, що темпи зростання шкільної мережі є надзвичайно великими [8, 10].

Праці з огляду на час написання мають певний суб'єктивний підхід, проте дають можливість розкрити світогляд радянських державних і партійних діячів і їхнє бачення радянізаційних процесів у селі. Провідне місце у висвітленні різних аспектів освітнього процесу в тогочасній республіці належить керівникам і працівникам освіти, таким як: В. Затонський [9], Я. Ряппо [10] та М. Скрипник [11-12].

Значну зацікавленість викликають праці Я. Ряппо, який тривалий час (до 1928 р.), тобто майже весь період існування української системи освіти, як специфічної ланки освітньої структури СРСР, обіймав посаду заступника наркома освіти УСРР. Необхідно зазначити те, що значна кількість праць даного дослідника присвячена становленню та розвитку системи народної освіти. У своїй праці „Народна освіта на Україні за 10 років революції” [10] Я. Ряппо послідовно розкриває етапи перетворення українського шкільництва протягом десяти пореволюційних років.

Важливим для вивчення соціокультурних процесів в українському селі в окреслений період є доробок М. Скрипника. Проблеми, які розглядав автор, ніколи не були суто теоретичними. Головною з них стала проблема українізації, саме з його діяльністю пов'язані найвагомші успіхи українізації в українському суспільстві 20-х рр. ХХ ст. М. Скрипник також висвітлював національно-культурні процеси, визначав перспективи розвитку національної загальноосвітньої школи. Аналізуючи великий статистичний матеріал, автор відзначає досягнення в розвитку загальноосвітніх установ. Особливу увагу він приділяв театральному мистецтву і вважав його „одним з наймогутніших засобів виховання людства й одним з наймогутніших засобів ідейного й психологічного впливу на глядача”.

Друга половина 1950-х – друга половина 1960-х рр. характеризується досить суттєвими зрушеннями у дослідженні питань, які ми розглядаємо у рамках обраного дослідження. Проте необхідно зазначити, що в даний період все ж таки більшість наукових праць залишалися заідеологізованими.

Важливе значення для розуміння культурних перетворень в Україні у 20-х рр. ХХ ст. має ґрунтовна праця Г.М. Шевчука [13], у якій безпосередньо висвітлюється культурне будівництво 1921-1925 рр. та надається детальна картина соціокультурної ситуації на українських землях. Варто зазначити, що основна увага у роботі приділяється питанню „культурної відсталості, оволодінню трудящих знаннями, які недоступні були їм за царизму, питанню організації справи освіти й виховання, що забезпечувало міцний ґрунт для розвитку соціалістичної культури” [13, 13]. Безумовно певним недоліком даного наукового доробку є ідеологічна заангажованість, проте незважаючи на це вона має

вагоме наукове значення та містить достойну кількість фактичного матеріалу.

У дослідженні О.Б. Слуцького [14], головний акцент все-таки ставився на документи партійних з'їздів, які, як вважали радянські дослідники, відігравали домінуючу роль у розвитку української радянської культури. Проте, незважаючи на вище сказане, ця робота має важливе наукове значення, містить багато фактичного матеріалу про діяльність культурно-освітніх організацій.

Праця М.М. Грищенка привертає до себе увагу в першу чергу тим, що в даній монографії автор доводить переваги радянської системи освіти над капіталістичною [15]. Культурний розвиток українського села, а також проблеми розвитку народної освіти за роки радянської влади, виховання робітників і селян у комуністичному дусі досліджуються у роботах В.В. Афанасьєва, В.О. Ветрова, С.А. Канавенка [16], П.І. Бакуменка [17].

Для праці С.К. Гутянського „Ленін і українська радянська культура” [18] характерною є ключова роль В.І. Леніна у здійсненні культурної революції.

Варто звернути увагу на монографію Г.І. Ясницького „Розвиток народної освіти на Україні (1921 – 1932рр.)” [19]. Автор у даній праці показує значні досягнення у галузі народної освіти у 20-і рр. ХХ ст., проте варто зазначити, що цей науковий доробок є вкрай заідеологізованим. Проте, на нашу думку, це є тенденція тих років і комуністичної ідеології тогочасного суспільства.

В 1971 р. виходить стаття М.О. Белякова „Діяльність партійних організацій України в розвитку творчої ініціативи мас по ліквідації неписьменності на селі” [20]. В 1976 р. вийшла стаття А.В. Мороза „Ліквідація неписьменності і розвиток загальноосвітньої трудшколи в 1921–1925 рр.” [21]. Питанню ліквідації неписьменності в Україні в 1926–1932 рр. приділена увага у статті В.Я. Білоцерківського [22].

Отже, радянськими істориками проведена досить вагома робота у висвітленні питань освіти та національно-культурної політики. Звісно у даній роботі представлена лише обмежена кількість праць, які стосуються запропонованої нами теми. Ці наукові доробки розкривають досліджувану тему, проте ще багато питань залишається не розглянутими та малодослідженими.

1. Іванова О.М. Що робила радянська влада в справі ліквідації неписьменності серед дорослих? – К.: „Рад. школа”, 1950.
2. Козлов В.А. Культурная революция и крестьянство (1921-1927). / По материалам Европейской части РСФСР. – М.: Наука, 1983.
3. Черкашин Л.В. Загальне навчання в Українській РСР (1917-1957 рр.). – К.: Держполітвидав УРСР, 1958.
4. Шпортенко О.М. Розвиток освіти дорослих в Українській РСР (1917-1967). – Дис. канд. пед. наук. – К., 1969.
5. Духно П.І. Школа на селі та її громадська роль. – Х.: ДВУ, 1926.
6. Кацанов Я. Масова освіта на Україні. – Харків: „Український робітник”, 1932.
7. Коган Л. З життя сільської школи та сільського вчителя // Радянська освіта. – 1925. – Ч. 2.
8. Арнаутів В. Проблеми загального початкового навчання на Україні // Шлях освіти. – 1928. – №8-9.

9. Затонський В. Національна проблема на Україні (Доповідь на пленумі ЦК ЛКСМУ, червень 1926) – Х.: ДВУ, 1926.
10. Рятто Я.П. Народна освіта на Україні за 10 років революції. – Х., 1927.
11. Скрипник М.О. Культурне будівництво за соціалістичної реконструкції // Більшовик України. – 1929. – № 7 – 8.
12. Скрипник М.О. Основні завдання культурного будівництва за доби соціалістичної реконструкції країни. – Харків: ДВУ, 1929.
13. Шевчук Г.М. Культурне будівництво в Україні в 1921 – 1925 роках. – К.: ВУАН, 1963.
14. Слуцький О.Б. Радянське і культурне будівництво на Україні в перші роки боротьби за соціалістичну індустріалізацію країни (1926– 1929 рр.). – К., 1957.
15. Гриценко М.М. Розвиток народної освіти на Україні за роки Радянської влади. – К., 1957.
16. Афанасьєв В.В., Ветров В.О., Канавенко С.А. Політико-освітня робота на Харківщині в кінці відбудованого періоду (1924-1925) // Питання історії та історії культосвітньої роботи. – Вип. IV. – Х., 1959.
17. Бакуменко П.І. Культурне будівництво в українському селі у 1921-1923 рр. // Збірник наукових робіт викладачів історії КПРС вузів УРСР. – Вип. 4. – Х., 1959.
18. Гутянський С.К. Ленін і українська радянська культура. – К.: Знання, 1963.
19. Ясницький Г.І. Розвиток народної освіти на Україні (1921–1932). – К.: Вид-во Київського ун-ту, 1965.
20. Беляков М.О. Діяльність партійних організацій України в розвитку творчої ініціативи мас по ліквідації неписьменності на селі (1926– 1929 рр.) // Наукові праці з історії КПРС. – 1971. – Вип. 45.
21. Мороз А.В. Ліквідація неписьменності і розвиток загальної освіти трудящих в 1921 – 1925 роках // Український історичний журнал. – 1976. – № 8.
22. Білоцерківський В.Я. Боротьба за ліквідацію неписьменності на Україні в 1926 – 1932 рр. // Питання історії СРСР. – 1975. – Вип. 20.

Ю.В. Крайсвітня

ДОСЛІДЖЕННЯ ЮРИДИЧНИХ АСПЕКТІВ СТОЛИПІНСЬКОЇ АГРАРНОЇ РЕФОРМИ У ДОРАДЯНСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ

На початку ХХ ст. „аграрне питання” було найактуальнішим у наукових, політичних та громадських колах. Це поняття включало в себе досить широке коло проблем: способи попередження селянських заворушень, малоземелля, низьку продуктивність селянських господарств, проблему існування общини, неефективні методи ведення сільського господарства тощо. Саме цією обставиною можна пояснити різноманітність підходів та наявність численних публікацій з аналізом різних аспектів аграрного питання та потенційних шляхів його вирішення. Тому і столипінська аграрна реформа, з початку своєї реалізації, стала об'єктом прискіпливого аналізу.

Столипінська аграрна реформа була спробою подолання кризових явищ у виробництві, вирішення аграрного питання та інтенсивної капіталізації сільського господарства. Її досвід актуальний в

контексті соціально-економічних процесів, що відбуваються у нашій державі на сучасному етапі. Подальше вивчення аграрних перетворень початку ХХ ст. вимагає аналізу існуючих даних та підведення певних підсумків, підготовки історіографічних праць, які дозволять виявити білі плями у даній проблемі та визначити нові перспективи наукового дослідження.

Автор публікації має на меті на основі неупередженого аналізу відповідної літератури, її критичного осмислення визначити основні аспекти вивчення аграрних законів 1906–1910 рр. сучасниками реформи; з'ясувати, які оцінки столипінського аграрного законодавства містилися у дорадянській науковій літературі; виявити об'єктивні та суперечливі фактори, що обумовлювали зміст і рівень дослідницької роботи у цьому напрямі.

Об'єктом дослідження є історіографія дорадянського періоду, що стосувалась столипінської аграрної реформи (1906–1910 рр.); предметом відповідно зміст джерел та літератури по проблемі, а також дискусії навколо механізму реалізації нового аграрного законодавства.

Аграрні закони 1906–1910 рр. були детально проаналізовані сучасниками з правової, політичної, соціальної і навіть психологічної точок зору. Думки щодо ефективності нового законодавства розділились: від схвальних відгуків до безумовного засудження. У своїх роботах дослідники звертали увагу на той факт, що реалізація реформаційних заходів без юридичного закріплення та розширення прав громадян може спричинити численні зловживання і сваволю на місцях. У роботі, присвяченій правовим аспектам аграрних перетворень, знаний агроном П. Вихляев писав: „... аграрне питання має бути перенесене з економічного ґрунту на правовий” [1, 40]. Лише за таких умов, на думку автора, зміни в аграрному секторі відбудуться з найменшими втратами.

Сучасники реформи розмірковували над проблемою утвердження права приватної власності та її недоторканості в умовах тривалого панування общинної психології у деяких регіонах імперії. Наприклад, письменник і публіцист О. Ізгоев порівнював поняття „священної власності” з іноземною рослиною, яка вкрай важко буде вкорінюватися на російському ґрунті. Вважав шлях, обраний урядом для розв'язання аграрного питання, помилковим. Оскільки основною проблемою, на його думку, було малоземелля селян, а не існування общини [2, 71]. Подібні ідеї про несумісність приватної власності з общинним світоглядом значної частини селянства висловлював О. Леонтьєв, звинувачуючи у такій суперечності державу [3].

Значна увага у роботах того періоду приділена Указу від 9 листопада 1906 р. Цей документ спричинив значні структурні зміни у селянському середовищі. Приватна власність на землю руйнувала селянську общину (громаду), право селян на продаж-купівлю землі сприяло соціальному розшаруванню селянства, зміцненню заможних селянських господарств, розоренню середніх і дрібних. Низка указів 1906 р. була втілена в аграрний закон 14 червня 1910 р. Аналізуючи ці правові акти, спеціалісти критикували їх за значну кількість суперечностей, але все ж визнавали значення документів для